

9. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 36. — Ст. 282.

10. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 349.

11. Про планування і забудову територій: Закон України від 20 квітня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 31. — Ст. 250.

12. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

13. Словник-довідник правових, політологічних, соціологічних та економічних термінів : навч. посіб. / за заг. ред. Байрака І. Р. — К. : Міленіум, 2009. — 298 с.

14. Стамкулов У. М. Теоретические проблемы межотраслевой правосубъектности

юридического лица / У. М. Стамкулов // Юрист. — 2000. — № 4. — С. 59–60.

15. Адміністративне право України. Академічний курс : у 2 т. : підручник. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов та ін. — К. : Юрид. думка, Том 1. Загальна частина. — 2007–2009. — 592 с.

16. Справа № 35/580 // Архів Господарського суду м. Києва. — 2009.

17. Світличний О. П. Про притягнення власників (засновників) підприємств до юридичної відповідальності / О. П. Світличний // Юриспруденція : теорія і практика. — 2010. — № 5 (67) — С. 38–42.

18. Рішення Конституційного Суду України.

19. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.

УДК 343.01

О. Поліщук,

асистент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИСПОЗИТИВНІСТЬ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ МЕТОДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Публічно-правові елементи та певні окремі приватноправові (диспозитивні) елементи кримінального права України у своєму поєднанні формують відносно ефективний механізм кримінально-правового регулювання.

Диспозитивність як правова категорія, синонімічна приватним засадам в праві, була, залишається і, з великою вірогідністю, залишиться актуальним предметом дослідження. Зауважимо, що термін «диспозитивність», незважаючи на широку загальнонавчальність та сучасну актуалізацію, в рамках наукових досліджень залишається не в повній мірі дослідженим. Про диспозитивність у загальноправовому аспекті йдеться при характеристиці: 1) поділу права на

публічне та приватне; 2) відповідних особливостей методу правового регулювання, норм окремої галузі права; 3) або лише обходиться конфірмацією наявності такої у законодавстві. Для подальшого обґрунтування змісту диспозитивності в кримінальному праві необхідно звернутися спочатку до основоположної теорії права.

Дослідження релевантної наукової літератури свідчить про те, що питання існування та співвідношення приватного та публічного права цікавили науковців-правників регулярно і в різні історичні епохи як в Україні, так і в інших країнах, зокрема, на пострадянському просторі. Втім, безпосереднє втілення в правовому матеріалі співвідношення пу-

блічного та приватного права зазвичай зводилося до безпосередньої ілюстрації конкретними прикладами диспозитивних та імперативних норм галузевого законодавства в аспектах *de lege lata* та *de lege ferenda* [1].

Багатоаспектність поняття диспозитивності зумовлює необхідність детального розгляду її змісту (сутності). Диспозитивність розглядається нами як системна тріада: 1) принципу/засади; 2) властивості методу правового регулювання; 3) властивості окремої норми.

Відзначимо, що проблематика феномена методу правового регулювання є комплексною, неоднозначною та не в повній мірі дослідженою в юриспруденції [2]. Етимологічно під методом розуміють шлях пізнання (з грецької мови *Μέθοδος*), а для юриспруденції, зокрема, шлях пізнання регулятивного потенціалу правової норми, що в цілому детермінує ефективність правового регулювання певних відносин в цілому, посилює синергійний ефект.

Більшість інтерпретаційних підходів до визначення сутності методу правового регулювання вирізняються клонуванням змісту з незначними відмінностями у формі викладення матеріалу різними авторами. Доробок радянської методології у сфері апологізації заперечення методу правового регулювання як окремої підстави для структуризації позитивного права, розроблення концепції визнання за кожною галуззю права «свого», унікального методу (Л. Явіч), наразі є лише частково релевантним з огляду на ідеологічне забарвлення таких досліджень, адже визнання методу як фундаменту поділу права призвело б до необхідності визнати існування дихотомічного поділу права на приватне та публічне, що на той час було неприйнятним.

Заслуговує на увагу консенсус інших вчених (Д. Генкін, В. Сорокін) в аспекті визнання його дискретності, інтерполяції галузевого правового методу, тобто поєднанні в ньому в певній пропорції загальних методів (імперативного та диспозитивного).

Сучасне різнобарв'я поглядів на кількість, сутність та прояви мето-

дів правового регулювання, їх подекає ототожнення зі способами правового регулювання є вражаючим. Для прикладу наведемо лише такі з них, як метод захисту прав людини [3], альтернативний [4], справедливої винагороди [5] тощо. У цьому сенсі слушно видається авторський підхід О. Мельник до класифікації методів правового регулювання за чотирма критеріями, зокрема, за критерієм вихідних юридичних позицій прав суб'єктів [6]. Так, за цим критерієм розрізняють імперативний та диспозитивний методи. Видається обгрунтованою точка зору про те, що саме ці методи є первинними в українському праві.

Диспозитивний метод правового регулювання в теорії держави і права, галузях цивільного, цивільно-процесуального, кримінально-процесуального права має певну історію вивчення. Мабуть, важко знайти підручник з теорії держави і права, в якому б не було надано авторське бачення методу правового регулювання [7]. Що стосується диспозитивного методу, то його виокремлення та верифікація є скоріше здобутком цивілістів, які намагалися віднайти підстави розмежування цивільного права від інших галузей права не лише за предметом правового регулювання. Операційною відмінністю диспозитивного методу від інших став юридичний конструкт наявності або відсутності автономії суб'єктів права [8].

Приватноправові засади кримінального права яскраво проявляються в рамках інструментального підходу на прикладах диспозитивного методу правового регулювання кримінально-правових відносин та окремих диспозитивних кримінально-правових приписах (нормах).

Продовжуючи характеристику диспозитивного методу правового регулювання в кримінальному праві, слід акцентувати увагу і на тому, що для кожної галузі права характерний певний комплекс засобів, способів, прийомів і форм, специфічне їх поєднання, детерміноване особливостями упорядковуваних відносин в даній сфері життя. Специфіка розвитку сучасних суспільних відносин зу-

мовлює потребу зміни і вдосконалення методів правового регулювання. Адже значна перевага в правовому регулюванні імперативного методу над диспозитивним, регулятивного над заохочувальним характеризує якісно низький рівень розвитку права як соціального регулятора [9]. Крім того, диспозитивний метод у кримінальному праві за своїм змістом тісно пов'язаний з імперативним. Взаємообумовленість цих методів була свого часу підтримана О. Йоффе [10]

Диспозитивний метод правового регулювання, що передбачає у своїй формулі:

- формально-юридичну рівність сторін;
- наявність вільного волевиявлення сторін;
- альтернативну можливість вибору варіантів поведінки;
- відсутність негативних наслідків при виборі певного варіанту поведінки, в кримінальному праві має свої особливості. В узагальненому вигляді ці особливості можна рельєфно відобразити за допомогою категорій кількісних ознак, що допомагають виявити його іманентну регулятивну специфіку [11], та якісних ознак, що в цілому відображає міру відповідного контенту у складі формули методу.

Якісною ознакою диспозитивного методу правового регулювання є формально-юридична рівність сторін, учасників відповідних кримінально-правових відносин. Втілення цієї ознаки спостерігається як рівність правоздатності суб'єктів. При зміні обсягу правоздатності суб'єктів (експансії або редукції), диспозитивний метод трансформується в імперативний.

Існуюча точка зору Л. Щеннікової щодо зовнішнього прояву формально-юридичної рівності сторін у вигляді незалежності, автономії, не підпорядкованості волі суб'єктів права [12] видається нам слушною. Обумовлено це рядом обставин: по-перше, формування та виявлення волі є вільним, не обумовленим впливом, нав'язуванням чи примусом з боку іншого суб'єкту; по-друге, наявність згаданих та інших способів впливу

на волю особи щодо участі у диспозитивних кримінально-правових відносинах, по суті, має виключати подальшу реалізацію прав та обов'язків сторін кримінально-правового конфлікту в рамках диспозитивних правовідносин до усунення згаданих перепон вільного волевиявлення.

До кількісних ознак диспозитивного методу доцільно відносити: 1) специфіку юридичних фактів; 2) специфіку нормативного регулювання змісту правовідносин; 3) специфіку юридичного забезпечення регулятивної дії правових норм [13].

Специфіка юридичних фактів, з якими пов'язане встановлення, зміна, реалізація та припинення диспозитивних кримінально-правових відносин, корелює з формально вільним волевиявленням суб'єктів диспозитивності. Останнє також зумовлює наявність двостороннього кореспондуючого порядку виникнення кримінально-правових диспозитивних правовідносин.

В узагальненому вигляді нормативна кримінально-правова регламентація диспозитивного методу також є специфічною (в порівнянні з цивільно-правовою). Для неї характерний не загально-дозвільний, а спеціально-дозвільний тип правового регулювання — «дозволено лише те, що прямо передбачено законом». Зокрема, примирення можливе лише за певними злочинами, справи приватного обвинувачення чітко окреслені законом та їх поширювальне застосування обмежено предиктивною публічно-правовою домінантою. В цілому, диспозитивність у цивільному праві також характеризується спеціально-дозвільним типом правового регулювання наряду з загально-дозвільним.

Регламентація змісту кримінально-правових відносин, зокрема, суб'єктивних прав та обов'язків, зумовлює їх розмежування (суб'єктивному праву одного суб'єкта кореспондує суб'єктивний обов'язок іншого). Дистинктивною особливістю є також необов'язкове використання суб'єктивного права, що може бути проілюстровано на прикладі — право на примирення не є обов'язковим

для користування. Ініціювання притягнення винної особи до кримінальної відповідальності у справах приватного обвинувачення також є виключно правом потерпілої сторони, яка користується або не користується ним на власний розсуд (за певними винятками, передбаченими ч. 3 ст. 27 КПК України).

Юридичні гарантії забезпечення та захисту кримінально-правових відносин сконцентровані на аспекті ініціативи захисту порушеного права. Конвенціонально диспозитивний метод передбачає таку ініціативність для потерпілої сторони. Кримінальне право в цьому випадку не є виключенням. Наприклад, перелік справ приватного обвинувачення, закріплений у Кримінально-процесуальному кодексі України, доцільно було б закріпити саме у КК України (на зразок КК Білорусії) [14]. Крім того, на кшталт Іспанії, де близько третини всіх кримінальних справ є справами приватного обвинувачення, перелік справ приватного обвинувачення в Україні міг би бути розширений.

Додатковою особливістю кримінальної відповідальності, що ініційована потерпілим або на реалізацію/припинення якої він має вирішальний вплив, є реститутивно-превентивна спрямованість та виражений правовідновлювальний характер.

Диспозитивний метод в рамках механізму кримінально-правового регулювання є відносно самостійним в порівнянні з імперативним; акцесорним до імперативного; має правовідновлювальну, реститутивну та превентивну спрямованість; не є скрізним для кримінального права.

З огляду на викладене, можна запропонувати авторське визначення диспозитивного методу правового регулювання кримінально-правових відносин. Так, диспозитивний метод правового регулювання в кримінальному праві — це метод правового регулювання кримінально-правових відносин, що ґрунтуються на формально-юридичній рівності його суб'єктів, формально вільному волевиявленні, спеціально-дозвільному типі правового регулюван-

ня, ініціативності суб'єктів по розпорядженню своїми суб'єктивними правами на підставі матеріальних кримінально-правових норм.

Підсумовуючи, зауважимо, що диспозитивність, притаманна загалом галузям цивільного, цивільно-процесуального права, господарсько-процесуального права, займає чільне місце в кримінально-процесуальному праві. Наразі, в рамках пошуків нових можливостей у сфері кримінальної юстиції, переосмислюється зміст та потенціал диспозитивності для кримінального права. Згадана проблематика є актуальною не тільки в Україні, але і в ряді зарубіжних країн, знаходиться в мейнстрімі кримінально-правових досліджень та заслуговує подальших глибинних досліджень.

Ключові слова: кримінальне право, диспозитивність, диспозитивний метод правового регулювання, ознаки диспозитивного методу правового регулювання, нові можливості кримінальної парадигми.

Проблематика диспозитивності у кримінально-правовому регулюванні є актуальним об'єктом дослідження. Незважаючи на те, що диспозитивність властива в більшій мірі цивільному та цивільно-процесуальному праву, вона прослідковується і в рамках кримінального права. Диспозитивність як приватна засада кримінального права, зокрема, як властивість методу правового регулювання, в Україні на рівні дисертаційних досліджень не досліджена. А за радянських часів, зрозуміло, з огляду на політичний режим, приватні засади у кримінальному праві, як традиційно сприймаємій галузі публічного права, не досліджувалися. Розробка цієї проблематики видається нагальною.

Проблематика диспозитивності в уголовно-правовом регулюванні являється актуальным объектом исследования. Несмотря на то, что диспозитивность присуща в большей степени гражданскому и гражданско-процессуальному праву, она просле-

живається і в рамках уголовного права. Диспозитивність як частинне начало уголовного права, в частности, как свойство метода правового регулирования, в Украине на уровне диссертационных исследований не исследована. Понятно и то, что, в советские времена, учитывая политический режим, частные начала в уголовном праве, как традиционно воспринимаемые области публичного права, не исследовались. Разработка этой проблематики представляется насущной.

Dispositivism in criminal regulation is an acute scientific issue. Despite being more adherent to civil, civil procedural laws, it is evident to exist in criminal law. Dispositivism as criminal law private basis, namely as legal method feature, was not examined in Ukraine on PhD thesis ground. During Soviet times, understandably, based on the political regime, private basis in criminal law traditionally acknowledged as public law, were not explored. Current research of this problem is seen to be vital.

Література

1. Герваген Л. Л. На чем основано деление права на публичное и частное, гражданское? / Герваген Л. Л. — Петроград : Тип. М. А. Александрова, 1915. — С. 1–23.
2. Орзих М. Ф. Личность и право : монография / Орзих М. Ф.; ОНЮА. — О. : Юрид. л-ра, 2005. — С. 214. — (Антологія юрид. думки. Одес. школа права).
3. Папичев Н. В. Защита прав человека и проблема метода правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Папичев Николай Васильевич ; Волгоград, 2002. — 251 с. // <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/100442.html>
4. Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник для вузов / Морозова Л. А.; Моск. гос. юрид. акад. — М. : Юристъ, 2002. — С. 231.
5. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник для вузов / Скакун О. Ф.;

Ун-т внутр. дел МВД Украины. — Х. : Консум; 2000. — С. 262.

6. Мельник О. М. Метод правового регулювання як засіб підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин / О. М. Мельник // Часопис Київського університету права. — 2008. — № 3. — С. 35.
7. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М. : Юристъ, 1999. — С. 354–356.
8. Козюк М. Н. Правовое равенство в механизме правового регулирования / Козюк М. Н. — Волгоград : Изд-во Волгоград. ун-та, 1998. — С. 67–68.
9. Мельник О. М. Метод правового регулювання як засіб підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин / О. М. Мельник // Часопис Київського університету права. — 2008. — № 3. — С. 37.
10. Иоффе О. С. О гражданско-правовом и административно-правовом методах регулирования хозяйственной деятельности / О. С. Иоффе // Правоведение. — 1959. — № 3. — С. 49–50.
11. Сивий Р. Метод правового регулювання як критерій поділу позитивного права на приватне та публічне / Р. Сивий // Юридична Україна. — 2005. — № 3. — С. 57–58.
12. Щенникова Л. В. Принципы гражданского права: достижения цивилистики и законодательный эффект / Л. В. Щенникова // Цивилистические записки: Межвуз. сб. науч. тр. — Вып. 2. — М. : Статут — Екатеринбург : Ин-т частного права. — 2002. — С. 51–52.
13. Сивий Р. Метод правового регулювання як критерій поділу позитивного права на приватне та публічне / Р. Сивий // Юридична Україна. — 2005. — № 3. — С. 59.
14. Поліщук О. М. Диспозитивізм в кримінальному законодавстві України, Білорусії та Росії / О. М. Полищук // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.) У 2 т. Т. 1. — Одеса, 2010. — С. 246–249.